

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET KORSZAKAI.

Az irodalomtörténetnek számtalan nehézséggel kell megküzdenie. Mivel végső célja az egyéniségek leírása, könnyen az a veszedelem fenyegeti, hogy egymás mellé rakott pszichológiai analizisekké, vagy a legjobb esetben könyvek történetévé válik. Pedig az egyik éppen olyan nagy hiba, mint a másik. Akik az irodalom fejlődésének leírásában olymódon igyekeznek megteremteni a történethez szükséges folytonosságot, hogy tagadják az egyéniséget és azt a faj, a kor, a környezet vagy más efféle erők termékének tekintik, talán, hogy úgy mondjam, természettudományosan járnak el és sikerrel öltik magukra az exakt tudomány álarcát, de összeütközésbe jönnek a közvetlen tapasztalattal: az önmagunk konkrét személyiségének és lelki szabadságának tudatos érzésével. Nincs semmi bizonyosabb valóság, mint éppen az *én*. Az ember sohasem csupán az őt formáló külső, vagy talán mondhatnám így is: objektív erők terméke, mert a belső szubjektív erő: a szabadság öntudata egyéniséggé teszi, mikor nagy áldozatok árán képes lesz elhatározásait és cselekedeteit korától és környezetétől függetleníteni. Persze nem minden ember egyéniség, hisz ez ideál, amely nincs készen a valóságban, de megvalósítására valamennyiünknek törekedni kell. A nagy ember mindig egyéniség: nem eszköz a sors kezében, hanem ő maga lesz a sors, mely a maga képére alakítja azt a kis világot, amelyben él.

A könyvek története pedig nem az irodalom története. Igaz, hogy a könyv, az irodalmi mű társadalmi tett, mely hat és bizonyos változások oka, tehát van története, de ennek teljes leírása a kultúra más területeire tartozik. A hatás az irodalomtörténetet csak annyiban érdekli, amennyiben új irodalmi műveket érint. Egy filozófiai vagy tudományos mű megváltoztathatja az egész világfelfogást, egy politikai mű új irányba terelheti egész nemzetek sorsát, ez a hatás mégsem érdekelheti az irodalomtörténetírót, legfeljebb másodsorban. De figyelme rögtön a könyv felé fordul, ha benne új stílus, új kifejezési mód próbálgatja a szárnyát, vagy nyomában ilyen születik meg.

Mert az irodalom végső és teljes fogalmában az írásos kifejezés.

Ámde minden irodalmi műben két tényező van: az író és a közönsége. Az a szubjektív, ez az objektív elem. Az íróé az egyéniség, melynek jele az intuición, a közönségé az anyagi kifejezés: a stílus. Intuición az ösztön sarját értem, azt a lendületet, amely bizonyos irányba viszi az embert, s így magva lesz az öntudat világának. Ez ad minden kifejezésnek színt és illatot. Láthatatlan, mert a kifejezés egész anyaga a tapasztalat világából való, mégis érezhető, mert ott van mindenütt. Ez a Petőfi lelkesedése és Arany félnék mélabúja. Minden, ami vele nem kongruál, lepattan az emberről és nem lesz belőle műalkotás. A stílus pedig az, ami az íróhoz kívülről jön, mint a sors. Benne van ebben még a téma, a tárgy is, hisz ezt is kívülről, a közönségtől veszi az író. S az a nagy művész, aki minél inkább magát tudja éreztetni a stílus mögött: a klasszikusoknál elfelejtjük a közönséget, a stílust és csak az embert látjuk. Ennek a megéreztetése a titokzatos művészi erő.

Mindnyájan érezzük, ha az irodalomról bennünk élő fogalmat elemzésnek vetjük alá, hogy nem minden írásos kifejezés tartozik beléje, hanem csak némelyik. A nagy írók műveik vázát, sőt egész meséjét igen sokszor veszik olyan könyvekből, amelyekről önmagukért az irodalom története soha meg nem emlékeznék, mert nem tartozik a szűkebb értelemben vett irodalomnak, az értékesnek a körébe. Bossuet-t vagy Pascalt gyönyörűséggel olvashatom, bár meglehet, hogy egyetlen állításukat sem tudom a magamévá tenni, sőt talán azok a dolgok nem is érdekelnek, amelyekről írnak. Nem a tartalmukban, a művészetükben tudok gyönyörködni, az vonz hozzájuk.

Az irodalomba tehát azok a művek tartoznak, amelyek nem a bennük foglalt tartalom, hanem művészi formájuk miatt keltenek figyelmet. A kifejezés, a forma persze csak akkor művészi, ha egyéniséget is tükröztet. Éppen az egyéniség kifejezhetősége a művészet létrejöhetségének a föltétele. S a forma, mint olyan, egyúttal azonos az egyéniséggel, mint annak konkrét jele; az egyén lelki alkatától függ, hogy hasonló, sőt azonos élményekben tragédiát vagy komédiát, eposzt vagy lírát lát-e. Kemény Zsigmondnak egy regénye, Petőfinek egy költeménye, vagy Arany Toldija, esetleg valamelyik balladája nem írható meg másképen, mint ahogy ők megírták, vagy formájukkal egész mivoltuk megváltozik: nem lesznek többé ugyanannak az intuiciónnak a jegyei. Az ilyen, hogy úgy mondjam lefordíthatatlan művek alkotják valamely nyelv irodalmát. Amint a szoborról a kép nem ad teljes ismeretet, sőt a másolat is ritkán, kivált, ha az eredeti kifejező anyagát megváltoztatta, úgy marad el az ilyen művekből is mindig valami lényeges, ha lefordítják vagy más műformába átírják.

A kritika feladata aztán éppen az, s itt szolgálja az irodalomtörténetet, hogy megítélje, melyik irodalmi alkotás tartozik ebbe a kategóriába, és melyik nem. Általános szabály erre aligha van. A kiválogatást a finom ízlés közvetlen megérzése végzi el. Miután a kritika elvégezte az egyes műveken az analízist, az irodalomtörténet is hozzáfoghat szintézishez. Annak az eredményeit ez hasznosítja. De a jó kritikus mindig valami általános ízlés megtestesülése. Az ízléssel együtt változik a kritika és vele az irodalomtörténet perspektívája. Elfeleltett művekre áradhat az elismerés napsugara, s magasztalt alkotások merülnek a «bús feledékenység» éjjelébe. Mert hiú szándék az, hogy egy művet a maga korának szemüvegén át tudjunk megítélni. Csak a magunk szemével láthatunk, s értékelésünket azok a viszonyok fogják megszabni, amelyek között mi látunk valamely eseményt vagy művet. A multnak a kérdéseket a jelen adja föl, s a mult megfejtendő problémái — nem az eseményei közvetlen kapcsolatát, hanem a nagy áttekintéseket értem — rendesen a miénk.

A művészetben minden forma az élet konkrét történésével szemben való állásfoglalás, ennél fogva apriori a Kant értelmében, mert rajta keresztül látszik az élet. De tipikus, megmerevedett formákat csak a tudomány ismer; a valóság formái a lélek tevékenységének részei: az élet jelenségeire történő reagálási módok. Így nyilatkozhatik meg általuk az egyén. S ez annál jobban sikerül, minél jobban magához valónak érzi valaki őket. Amint az eposzban benne van annak a költőnek az egyénisége, aki egynek érzi magát a néppel, épp úgy megtatálható a lírában az egyénnek önmagára utaltsága, központtá válása, a közösségből való kiemelése. Míg a regényíró nem lát egyéni akaratok közt történő összeütközéseket, addig a drámaíró víziójában akarat akaratnak feszül ellene. A regény a sorsok története, a dráma az akaratoké. Ezért nem lehet a zöld zekés Henrik drámai hős (Keller: Zöld Henrik), s Brutus (Shakespeare: Julius Cæsar) alakja kinőne a regény keretéből.

A művekből maguké az íróké csupán a vízió. De ahogyan ezt kiábrázolják, az már koruktól, környezetüktől, szóval élményeiktől függ, mert lelkük sejtéseit ezek segítségével teszik a többi ember számára is hozzáférhetővé. Mert téves fölfogás az, hogy a művész élményeit formálja műalkotásokká. Éppen megfordítva történik. Az élmények adnak tartalmat, alakot alaktalan intuíciónak. Tehát az élmények a kifejezők és a nem kifejezettek. Ennek az elismerése ad létjogot a stílusnak, mely a kiábrázolásban, a kifejezésben rejli közösséget jelenti. Ebben lehet közösség, mert a nagyjában azonos élmények, melyek egy kor, egy társadalom, egy kultúra embereit érik azonos vagy legalább is hasonló kifejezési módokhoz vezetnek. Így

lesz a kifejezésben a folytonosság, így lesz része az időben: azaz a történetben.

Nincs két egyforma egyén, s nincs két azonos intuíció. Tehát egyének között nem lehet meg a folytonossági kapcsolat, csak a kifejezések közt. Így hát az irodalomban a stílus az, ami szociális és egyúttal összefüggő. Még a nagy írók és a nyomukban károgó és tollászkodó utánczók lélektelen serege sem adja meg az irodalomnak azt, amire a történetírónak legnagyobb szüksége van, a folytonosságot. Mert így a tárgyalás menete önálló monografiákra: a kiváló írók és epigonjaik leírására esik szét, s közöttük mély árkok lesznek, amelyen át nincsenek hidak. Az irodalom története, ha önálló tudomány akar lenni, nem lehet más, mint az irodalmi stílusok története. Így jelöli meg a szellemi fejlődés áramlatait, mert mikor új stílus jön létre, az az ember egész világának változását jelenti.

Tehát az irodalom folytonosságát a stílusok megléte alkotja, mert ebben rejlik a bizonyossága annak, hogy minden kifejezés kénytelen a már meglévőhöz idomulni, s azt csak részben fejlesztheti. Az intuíció az egyén legmélye, legfüggetlenebb része, de kifejezése már a kortól függő. Az Arany János stílusában csak Gyöngyösi, Vörösmarty és sok mások erőfeszítése után lehetett írni, nem pedig a Pázmány Péter idejében; mert a történelemben is — mint az egyénben — a mult formálja a jelent, az ebben él tovább. Szellemi folyamatok történéseiről mindig csak in konkreto lehet szó, mert a lelki élet nem következetes, hanem folytonos, azonos okok mindig másképen hatnak rá, sőt ellentétes is lehet a következmény. Amint egy filozófus gondolatai, elképzelései teljesen újak, egyéniek, de kifejezésükben kénytelenek a korukbeli tudomány és korszellem állapotának köntösében megjelenni, úgy az író intuíciója eredeti ugyan, de kifejezésében a stílushoz simul. Ettől a legnagyobbak se tudnak megmenekülni, de náluk a forma tisztább lesz, s így a kifejezés egyéni szint nyer, mert világnézetté emelkedik. Azért lesznek műveik eszthetikai értékek.

Ezek leírásával körülbelül meg fog felelni az irodalomtörténet annak az inkább irodalomszociológiai feladatnak is, amit Riedl Frigyes így fogalmaz meg: «Az irodalomtörténetírás eszményi célja volna: megtalálni az irodalmi működés törvényeit. Minő feltételek mellett keletkeznek ilyen vagy amolyan irodalmi termékek? Például: mikor iratnak sentimentális regények? Mikor keletkeznek drámai remekművek? Minő történeti, nemzetgazdaságtani, családtörténeti és lélektani feltételek mellett jönnek létre remek lírai költemények?» Azt hiszem ezt a feladatát a kor és az egyének együttes vizsgálatával érheti el, mert ezek konkrét, élő szinthesise az irodalom, általában a művészet,

mely a sokaságból a sokaság felé forduló egység, s társadalomból a társadalomnak szóló egység.

Lehet, hogy erre sokan azt fogják mondani: ezek nagy általánoságok. Igaz, de az általánosnak nem kell pusztán szónak, flatus vocisnak lenni, mert benne van a tapasztalat, ismereteink lényege, mely összesűrűsödött azért, hogy nagyobb legyen az ereje, hogy lendületet adjon, s végül tette vezéreljen. Így lesz az elmélet gyakorlattá.

Az előbbieket szerint kialakuló irodalomtörténet a tájékoztatás végett kénytelen a korfelosztás segédeszközét igénybe venni. Felosztandó lévén az irodalom története, osztási alapul nem vehetjük sem a vallási, sem a politikai eszméket, hisz azok a korszellemnek más téren való megnyilvánulásai. Az irodalomban a kor a stílus megteremtője, tehát felosztásunknak ezen kell alapulni. Természetes, hogy határaink itt-ott a kimagasló egyéb eseményekkel összeeshetnek, hiszen egy-egy ilyen esemény jelölheti valami új korszellem kezdetét vagy a régi végét, s így a stílusban is kezdet avagy vég lesz. De már itt, szinte előre megállapíthatjuk, mint valami önként következő jelenséget, hogy irodalomtörténetről lévén szó, a korhatárok aligha lehetnek mások, mint irodalmi események. Nagyon fontos ok bírhat rá, ha ettől eltérünk.

Különben sohasem szabad felejtenünk, hogy az ilyen osztályozásoknak elsősorban praktikus értékük van, tehát csak annyiban lehet az egyik értékesebb mint a másik, amennyiben kényelmesebb és a fogalmakban immanensebb jegyeken épül fel. Logikai igazság egy más szempontból készült osztályozásban éppen annyi lehet.

Most már közelebb lépve a magyar irodalom történetéhez, pár szóval óhajtom csupán vázolni a fejlődés egyes főkorszakait. Nem tekintem ezt a felosztást még teljesen megállapodottnak, inkább útmutatót látok benne a későbbi munkára. Hiszen a dolog természetével jár, hogy az efféle áttekintés a főmozzanatok kiemelése csak a már elvégzett részletes kutatás végén van igazán helyén, mert egész bizonyítása abban rejlik. Teljes létjogosultsága csak a végső következtetés: az eredmény formájában lehet. Különben is nagyon bajos még a szinthesis a magyar irodalomtörténetben, mert még az analízissel is alig itt-ott vagyunk készen. Kivált régebbi irodalmunk termékei között nagyon sok olyan van, amelyekről sokan írtak, de alig olvasta el őket valaki. Azért persze nem szabad az összefoglalásokról lemondanunk, mert csak így láthatjuk meg a hézagokat.

Mai szemmel vizsgálva irodalmunk történetét, úgy gondolom, hogy a kutatásnak meg kell állapodnia a legrégebb emlékeknél. Csak ott veheti föl a fonalat, ahol írásos kifejezés van előtte. A találgatások ingoványos réjtjét át kell engednie más ismeretágak számára,

amelyeknek örömük telik az efféle játékokban, amik mindig sokkal inkább alkotóik éles elméjének, mint az igazságnak nyomait viselik magukon. S ha itt megállunk, a legrégibb időktől 1533-ig a legelső nyomtatott magyar könyv megjelenéséig számíthatjuk irodalmunk történetének legrégibb szakaszát: *a kódexsz-irodalom korát*.

Itt még irodalomról, betűn át a közönséghez szóló egyéniségről alig lehet szó. Az étellel való eleven érintkezésnek csirái mégis megvannak abban a néhány eredeti darabban (Ének Szt. László királyról, Vásárhelyi András éneke Szűz Máriához), melyekben vallásos és hazafias érzés fonódik egybe. A kollektív érzések, a vallás, mint valami nagy egyetemesség megnyilatkozása uralkodnak ezen a korszakon. Irodalmának kevés illata van, mert jó részben csinált virág. Az egyéniség kibontakozásának nem kedvezett benne a Mátyás alatt bennünket is megérintett humanista mozgalom se, mert megszűnt, mielőtt még a hazai földben gyökeret verhetett volna. Nem jutott tovább az epikai érdeklődésnél (Bonfini, Janus Pannonius). Az átvételek, a formák egyénietlensége a közösségben még egészen benne élő emberre mutatnak. A középkori írónak igen csekély volt az invenciója. A szép, s gyakran megragadó részek ellenére ez az irodalom nagyon egyforma. Íróikról olyan benyomásunk van, mintha csak tömegben tudnának érezni és gondolkodni. Általában a magyar kódexszirodalom csak a nyelve miatt magyar, különben az európai középkor egyetemes irodalma. Az igazi, neimesak nyelvben, hanem szellemben is magyar irodalom csiráit már az újkorban, a könyvnyomtatás korában kell keresnünk, ahova innen a biblia vezet át bennünket.

Ez a második korszak *a bibliás stílus kialakulásának kora*, mely Komjáthy bibliafordításától Pázmány Péter haláláig, 1533—1637-ig tart. A kódexzekben a biblia háttérbe szorult és inkább külsőség volt, itt ez és ennek a szelleme az uralkodó. Átjárja az emberek gondolkodását, képei és eszméi lépten-nyomon fölbukkannak, megértése körül forog az emberek lelki élete. Köréje csoportosulnak a hitviták, sőt a mesék és politikai iratok és a líra is. Dévai Biró Mátyás még nyelvtani munkáját (Orthographia) is kifejezetten azért írja, hogy hívei a Szentírást jobban megérthessék. Az európai közösségben való benneélésre számos egyéb bizonyosság mellett még az is rámutat, hogy a korszak az európai humanizmus vezéralakjának hatásával kezdődik: Komjáthy Benedek bibliafordítása a rotterdami Erasmuséból készül.

A bibliával szoros kapcsolatban állanak a vitairatok, a zoltárfordításokkal a házasénekek. S a zoltárfordítások azok, amelyek a nép közt élő virágénekesekkel együtt kifejezhetővé teszik Balassi Bálint szerelmi líráját. A kor szellemére jellemző, hogy Balassiról

csak mint az istenes énekek szerzőjéről tudhatott, kinek verseiben «a protestáns prédikátorok eszméi és érzelmei zengzetesebb nyelven, dallamosabb formákban, hajlékonyabb előadásban, úgyszólván meg-nemesedve jelentek meg.»¹

A bibliai epikának egész sereg művelője akad. Ennek zordon egyszerűségű stílusa neveli Tinódit, kinek első fennmaradt éneke, a *Judit Asszon Históriaja*, nemcsak formájával, hanem tárgyával is ide kapcsolódik. Lelkét mindvégig jellemzi az Istenbe vetett hit és a szüntelenül hangoztatott: «Csak Istenben vitézök bizjatok.» Dallamából is az egyházi lamentációk és búcsúztatók hangzanak ki.

Ennek a kornak, amelyben még a dráma is bibliai történeteket elevenített meg, vagy moralizált, sőt a theológiát állította ki a sfkra szócsatát vívni, legnagyobb alakja s legesodálatosabb kifejezője Pázmány Péter, kiben a magyarság különös lelke az egyház általános szellemével egyesülten rendkívülit, de a kort teljesen jellemzőt alkotott. Ha a nagy ember egy korban az általános revelációja, akkor Pázmány méltán megérdemli ezt a nevet. Fájának lelke a hitviták erőszakos szellemével egyesült benne. Nincs katolikus író, aki annyira a Szentírásból táplálkozott volna, mint ő. A biblikus forma, a báj nélkül, erőszakosan gördülő mondatok kiváló, de rideg egyéniségének oly tökéletes kifejezései lettek, aminőre ritkán nyújt ily világos példát a történelem. Az ő munkássága egyuttal befejezi ezt a korszakot. S itt egyszersmind láthatjuk, hogy a nagy mű sohsem jelöli egy korszak kezdetét, hanem inkább a végét. Egész sereg egyéni erőfeszítés nyomán támad, sok balsiker után, s ebben az értelemben jórészt kollektív alkotás, bár egy ember nevéhez fűződik. De ha ennek az egynek eljövetele nincs kellőképp előkészítve, sikertelen marad, nem veszik észre.

A korszak széphistóriáinak stílusa a bibliai epika gyermeke, de velük külső, idegen hatásra a bomlás munkája indul meg. Ezek kezdik ki az irodalom organikus egységét, mert moralizáló hajlamukat leszámítva új világnézet hirdetői, amely már készül a diadalra, melyet a biblia szellemében elmerült lelkeken fog aratni, hogy aztán Gyönyösiben elérje tetőfokát. Ez az új világ a régi formákat új tartalommal telíti *az epika korában*, mely Pázmány halálától a szatmári békéig, 1637—1711-ig számítható. Ez elnevezésen nem lehet megütöközni, ha meggondoljuk, hogy csaknem minden időben van valami általánosan uralkodó forma, úgyszólván, «epikus korszakokban a líra és dráma is epikus színezetű, lírai és drámai korszakokban viszont az eposz is lírai vagy drámai karakterű.» (Alexander Bernát). Ebben

¹ PINTÉR JENŐ: *A magyar irodalom története*. II. köt. 58. 1.

az időben az emberek lelkét megragadták és fogva tartották a külső világ eseményei. Abszolút mértékkel mérve, a kornak legnagyobb embere Zrínyi Miklós, de nem műveivel, hanem élő, emberi egyéniséggel. S jellemző, hogy ő nem találta meg méltó helyét ebben a felületes században. A figyelemre érdemes még az is, hogy egy politikai szándékot eposzban, tehát álköntösben volt kénytelen kifejezni. A lelki élet annyira nem érdekelte ez idők embereit, ami talán az előző korszakra történt visszahatás, hogy éppen emiatt nem vett erőt az egyénen a közösségből való kilépés vágya, lát valami kollektív jellegű líra született meg, amelyben az egyéniség szinte elrejtőzik. A nagy Zrínyi legbensőbb érzelmeinek idillekben és leíró elégiákban ad kifejezést. A külsőre tapadó érdeklődés kedveltte teszi Haller «Hármas Istória»-ját, megszűli Listius László verses történetét, létrehozza a tudományok fellendülését és néhány emlékirást.

A kor lelke szólal meg a kíváncsi és beszédes Gyöngyösi lantján. «Őt nem hatották meg a nemzet nagy eseményei,» de annál mohóbban nyúlt a maga idejének kicsinyes, inkább pletykára, mint nagyobb szabású, komoly költeményre alkalmas eseményei után, kivált, ha még valami erotikát is érzett bennük. Ezeket aztán megénekelte a barokk szellemnek eget és földet, régit és újat, furcsán összevegyítő mesterkéltnaivságával.

1671—1711-ig a kuruc költészetben is a históriás elem dominál, mégis ebben rejlik a következő idők kifejezési formájának érzelmi eleme, mert e mozgalom sorsa irányította az emberek figyelmét önmagukra és a nagy küzdelem szomorú vége a hangulati elemet emelte túlsúlyra a lélekben. Itt kezdődik a *líra kora*, melyet 1711—1772-ig, a szatmári békétől Bessenyei fölléptéig számíthatunk. A nagy nemzeti közösség megbomlásával a rész, a magára maradt egyén öntudatra ébred: az írók magukról kezdenek beszélni, a világot magukhoz viszonyítva nézik, a belső nyomul a külső helyébe. Itt is beigazolódik, hogy a lírai forma, mely az egyénnek önmagába merülése, akkor lesz általános, mikor az akarat, a tett megbénul, s a lét az érzelemben szorul össze. A lírikusnak a cselekvésben mindig kötve van a keze. Ezzel a formával kapcsolatban bizonyos dekadencia üti föl a fejét, ami a lírai korokkal mindig együtt jár. Míg az előző epikai korban a szóknak alig van egyéni jelentésük, értelmük és összefűzésük rendje szigorúan megszabott, itt már Mikes Kelemen megteremti az egyéni stílust. Mert ő tekinthető e kor típusának. Bár nem verset írt, műve mégis csupa líra. «Mint dalaiba Petőfi, — úgy foglalta egész élettörténetét leveleibe.»¹ Szíve mélyére látva mondja

¹ NÉGYESY LÁSZLÓ a Képes Irodalomtörténetben. I. köt. 2. kiadás. 495. l.

róla Beöthy Zsolt: «Nem a tettek, nem is az események hullámain folyik igazán az élete, még csak a külsőre vonatkozó tervelgetéseken sem, hanem inkább a gondolatokén és az érzelmeikén.»¹

Nevezetes ez a kor még arról, hogy a megelőzőknél jobban érzik rajta a népköltéssel való érintkezés. Neki köszönhető a kuruc líra néhány utólérhetetlen darabja; ez érzik meg Amade Lászlón is, aki Balassi és Kisfaludy Sándor közt a szerelmi líra legkiválóbb művelője.

A kor határához érve az irodalomtörténetírónak értékelő szempontot kell változtatnia, mert olyan mesgyére ért, ahol az irodalomnak egészen új felfogása születik meg. Az elmúlt időket jellemzi a tanító szándék, mely valamennyi írónál feltalálható. Az irodalom eszköz volt, nem a művészetet szolgálta. Bessenyei után céllá válik, amelyet önmagáért, a benne rejlő értékek kedvéért igyekeznek művelni s fellendíteni. Az irodalmi öntudat megléte feljogosít a szigorúbb értékelésre, amelyet az előbbi korszakok folyamán a cél heteronom volta miatt nem lehet megvalósítani. Eddig tudomást kell venni minderről, ami nemes szándék szolgálatában iratott, ha talán formája miatt csekély értékű is. De most már van irodalmi öntudat, s ami vele együtt jár: van irodalmi élet, mely hamarosan különbséget tesz a poéta és versificator között. Tehát az irodalomtörténetnek is csak az eszthetikailag értékelhető művekről kell szólni.

Az egyénekre bomlás után az új tömörülés ideje következett el: megtörténik a nemzeti öntudat kialakulása, melynek az irodalmi öntudat csupán szimbóluma. A nemzeti lélek megnyilatkozási vágya jellemzi ezt a korszakot, melyet *az új stilus keresése* korának nevezhetnénk és 1772—1842-ig, Bessenyei felléptétől Petőfi felléptéig lehetne számítanunk. A kifejezésért való küzdelem a nyugati irodalmak szelleméhez való csatlakozás, de a magunk külön valóságának megnyilatkozhatása foglalkoztatják e korszakot. A megbüvölt öntudat tartalmának megfelelő formákat és nyelvet keres. A küzdelemben legjobb szellemeink vonulnak el szemünk előtt. Nincs a magyar irodalomnak oly szaka, amelyik mozgalmasság tekintetében evvel kiállaná a versenyt, s amelyik oly sok kiváló, nemes alakot tudna a magáénak mondani, mint ez. Irodalmunk sorsa ezekben az években dőlt el, bár eredményeit a következő kor élvezte. A jövő Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály után nem lehetett kétséges. Az ő romantizmusuk, mely a népiessel érintkezik és így lesz nemzeti, a Petőfi és Arany klasszicizmusának előjele. Ez az átmenet a keresésből a megállapodottságba; megerősítése annak a jelenségnek, amit minden-

¹ MIKES KELEMEN: *Törökországi levelei*. Díszkiadás. Budapest, 1906. XLVII. l.

felé tapasztalhatunk, hogy a klasszicizmus kezdetben mindig mint romantizmus jelentkezik. A korszak típusa Vörösmarty Mihály, a mindig kereső, soha meg nem állapodó. Izzó és szertelenül gazdag képzelete, kora minden mozgató eszméjét magába szítt lelke a formák egész hadában kereste a megfelelő kifejezést. Nyelv és műforma megváltoztak, életet nyertek nála. Tépelődő magányos lelke mégis a lírát fejlesztette a tökéletesség legmagasabb fokára. Utána már csak a Petőfi lírája jöhetett, mely Vörösmarty hódításait: a nemzeti szellemmel telített s magyarrá vált nyugateurópai műformákat átlátszóbbakká, ezáltal egyszerűbbekké és a nemzet szélesebb rétegéhez szólókká tette.

De ez már egy másik korszak műve: *a nemzeti klasszikus stíluskor*, mely 1842—1882-ig, Petőfi fellépésétől Arany haláláig tart. Nemzeti létünknek ebben a mozgalmas szakaszában a események árja oly heves erővel és gyorsasággal folyt le, hogy benne mintegy összesűrített állapotban történetünk régebbi századai mind megvannak. Ehhez képest a kifejezés is itt a legváltozatosabb, s a nemzeti közönségben helyüket megtalált egyéniségek a mult eredményeinek felhasználásával a formák egész sorában oly remek alkotásokat hozhattak létre, amelyek tulajdonságai irodalmunkban a tökéletes kifejezésre minden idők mintái lehetnek. A nagy klasszikai alkotások rendjén a magyar fiatalság érzelmi világa csendült fel Petőfi lantján, míg fajunk józansága és a multakon merengő, jövőn töprengő hajlama Arany János által találta meg szavát. A magyar gondolkodás sosem szállott nagyobb mélységekre, mint Madách az «Ember tragédiájá»-ban. A regény formája szinte Kemény Zsigmond viharfelhős világnézetének tolmácsolására született, míg a könnyebb novella Jókai Mórban akadt mesterére, A szónoklat két fajtája: s szív és az ész szava Kosuth Lajosnál és Deák Ferencnél érte el a klasszikusság magaslatát.

Utána az extenzívebb és jó részben üzletivé lett irodalmi élet okozta, hogy az a nagy műgond, mely a most jellemzett korszak sajátja, kezd íróinkból kiveszni. A nagy alkotások iránti érzék, a tárgyban való elmélyülés erénye ritkul. Arany halálától számíthatjuk azt a korszakot, melyben most élünk. Igen bajos a mához érdektelenül hozzászólni, de mintha ez a kor *az újságírás kora* volna. Irodalmunk a könyvekből a folyóiratok és lapok hasábjaira megy át, s az újságikben új műfaj, új kifejezés születik meg, mely aztán a maga színére alakít mindent. A stílus közvetlenebb, mint régente, az élethez közelebb álló, de egyszersmind lazább. A szubjektívizmus káros elharapózását mutatja, hogy az egyéni szeszélynek igen nagy tér nyílt. A formák tisztaságára korunk mit sem ad, az eposz kiveszett az eleven irodalomból, a dráma lírába és novellába fulladt.

A színpad maholnap elválik az irodalomtól, mert a mozi látványossága felé halad. A tehetetlenség megokolására hajlandók vagyunk az alkotó művészt a romantika szemével nézni és minden szabadságot megadni neki. Pedig a művészet mindig korlátokat jelent, igazi értéke meg nem az elkülönítésben, hanem az összetartozás érzetetésében, az egyéni különbségek elfelejtetésében rejlik.

Korunkat jellemzi az espritre való törekvés, mely a gyors hatás-keltés egyik eszköze. Ez lett értékes megnyilatkozási módja (élőkről nem szólva) Mikszáth Kálmánnak, aki talán az ujságírás, a tárca fejlődése lesz az utókor szemében.

A jövő nagyon bizonytalan, de aligha tévedek, mikor azt hiszem, hogy nagy műveket csak akkor alkothat ismét irodalmunk, ha a szubjektivizmus lejtőjét odahagyva, visszatér a formák tiszteletéhez és a lelki elmélyüléshez. Mintha már volna is erre némi halvány reménységünk.

NAGY JÓZSEF.